

РОЛЬ ПАРТІЙНОГО КЕРІВНИЦТВА УРСР У ПРОЦЕСІ ЇЇ ПОСТГОЛОДОМОРНОЇ ВІДБУДОВИ

У статті на основі опублікованих раніше праць та власних досліджень здійснено спробу висвітлити діяльність керівництва ЦК КП(б)У та його роль і місце у процесі завершення колективізації сільського господарства УРСР.

Ключові слова: сільське господарство, тоталітарний режим, партійне керівництво.

Постановка проблеми. Політичні та соціально-економічні зміни, які відбулись в Україні після здобуття державної незалежності значно вплинули на всі сфери життя українського населення. Зокрема, на підтримку ініціатив громадськості, українська влада прийняла низку рішень щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 рр. і визнання його геноцидом.

Основним винуватцем Голодомору 1932-1933 рр. безперечно, був Й. Сталін, який сповідував ідеологію тоталітаризму та насильницькі методи “перебудови” сільськогосподарського виробництва. Однак, він діяв не один, йому допомагали чиновники різних рангів, починаючи від членів ЦК ВКП(б) і закінчуючи секретарями партійних осередків. Головними реалізаторами репресивних заходів у постголодоморний період в Україні визнано таких радянських посадовців як Л. Каганович, С. Косіор, Л. Молотов, П. Постишев М. Хатаєвич, С. Чубар, дії яких призвели до виникнення голоду, тривалої депопуляція сільського населення, фізичного винищення людей, арештів, переселення, репресій та розстрілів. Водночас, роль кожного з них залишається малодослідженою у вітчизняній історіографії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему тоталітаризму, формування політичного режиму в СРСР, діяльність ВКП(б) та роль її керівництва в історії України у 30-х рр. ХХ ст. досліджували І. Білас, Н. Бем, Ю. Борисов, В. Васильєв, І. Винниченко, С. Кульчицький, В. Лозинський, В. Марочко, О. Мовчан, С. Падалка, М. Панчук, Ю. Шаповал та ін. Названі дослідники розкрили процеси формування безмежної влади одноосібного лідера, який спирався на партійно-державний апарат; утворення командно-адміністративної економіки з одержавленням засобів виробництва; політичного відчуження громадян від управління державою; тотального ідеологічного контролю правлячої партії над усіма сферами суспільного життя. Однак, висвітлення ознак і форм інтеграції партійного та державного апарату в галузі сільського господарств та механізму їх діяльності у 30-х рр. ХХ ст. потребує більш детального дослідження та висвітлення.

У зв'язку з цим, **метою** нашої статті є аналіз та висвітлення діяльності Павла Постишева – другого секретаря ЦК КП(б)У у 1933-1937 рр., який виступав за застосування репресивних методів при проведенні колективізації і виконання плану хлібозаготівлі в Україні, був провідником ідеї загострення класової боротьби, вів боротьбу з “шкідництвом”, “саботажництвом” та “націоналістичною контрреволюцією”.

Виклад основного матеріалу. На думку більшості сучасних вітчизняних істориків масовий терор в Україні розпочався набагато раніше сумнозвісних 1937-1938 рр., які увійшли в історію як період “Великого терору” в СРСР, і особливо посилювався з прибуттям П. Постишева в УСРР в січні 1933 р., після того, як ЦК ВКП(б) видав постанову, в якій засуджувалась діяльність української партійної організації через невиконання плану хлібозаготівлі. Ця постанова викликала кадрові зміни, найсуттєвішою з них було призначення в березні 1933 р. П. Постишева другим секретарем ЦК КП(б)У. Одночасно, його було обрано першим секретарем Харківського, а згодом – Київського (з липня 1934 р.) обкому комуністичної партії. Найпершим завданням цього сталінського емісара було подолання кризи у сільському господарстві, однак, йшлося не про порятунок селян, які продовжували гинути голодною смертю, а про організацію польових робіт силами голодуючих.

П. Постишев привіз з собою постанову “Про підготовку до сівби”, яку політбюро ЦК ВКП(б) затвердило 27 січня [2]. В ній передбачалося створити комітети з сівби в головних зернових регіонах на чолі з першими особами партійної номенклатури. Розібравшись на місці,

П. Постишев визнав за доцільне створити не комітети, а малочисельну комісію при ЦК КП(б)У з іншою назвою “Комісія по керівництву збиранням насіння і проведенням засівної компанії”, яка була затверджена в складі: С. Косіор (голова), П. Постишев, В. Чубар, повноважний представник ОДПУ СРСР в Україні С. Раденс і наркомзем УСРР О. Одинцов [7, с. 61].

Зрозумівши, що вже випробуваними методами хлібозаготівлі, якими б жорстокими вони не були, поповнити насіннєвого фонду не вдасться, він звернув увагу на “вклад” у практику заготівель, реалізований секретарем ЦК КП(б)У і Дніпропетровського обкому партії М. Хатаєвичем, з ініціативи якого 30 січня 1933 р Дніпропетровський облвиконком і обком партії прийняв постанову, якою заохочувалася нагорода за донос, і кожний, хто вказав, де сусід ховає зерно, одержував 10-15 % виявлених запасів [17].

На першому засіданні політбюро ЦК КП(б)У з участю П. Постишева, яке відбулось 31 січня 1933 р. було прийняте рішення, розіслане всім обкомам і райкомам у формі директивного листа, в якому зазначалось “... з 1 лютого переключити всі основні сили на збирання насіннєвих фондів і підготовку весняної посівної компанії. Боротьбу за збирання насіннєвих фондів проводити методами хлібозаготівлі, звернувши головну увагу на виявлення і вилучення розкраденого, схованого, незаконно розданого хліба ...” [10]. Вимога переключити “основні сили” на збирання насіннєвих фондів мала в собі певну невизначеність, оскільки на тому ж засіданні політбюро було прийнято додаткове роз’яснення, за яким Одеській, Донецькій і Дніпропетровській областям на період з 1 лютого до 1 квітня дозволялось засипати 70 % заготовленого зерна до насіннєвих фондів в районах, що не виконали хлібозаготівельних планів, а решту здавати в рахунок плану [5]. Однак, становище з насіннєвими фондами на Півдні України було таким, що вже через кілька днів це роз’яснення скасували, і, весь заготівельний хліб було дозволено залишити в колгоспах на насіння.

25 лютого 1933 р. вийшла постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) “Про насіннєву допомогу колгоспам і радгоспам України і Північного Кавказу”. Посилаючись на “несприятливі кліматичні умови влітку 1932 р.”, які нібито призвели до втрати частини врожаю, постанова виділяла Україні насіннєву позичку в розмірі 20,3 млн. пуд., в тому числі по колгоспам – 18,6 млн. пуд. [3]. Однак, П. Постишев ще 19 лютого, майже за тиждень до постанови про виділення насіннєвої позички, домігся телеграфного дозволу союзного уряду на використання в Україні розміщених державних запасів продовольства в розмірі 3 млн. пуд. Він спромігся також одержати трохи більше зерна для насіннєвих фондів і невеликі фуражні та продовольчі позички. Всього до кінця квітня республіка отримала 22,9 млн. пуд. насіннєвої позички, 6,3 млн. пуд. фуражної позички, 4,7 млн. пуд. продовольчої позички і 400 тис. пуд. продовольчої допомоги [8, с. 54].

У другій декаді березня П. Постишев разом з В. Балицьким, який з грудня 1932 р. очолював ДПУ УСРР, здійснив поїздку по Київській області. Після поїздки обидва винесли на політбюро декілька пропозицій щодо організації продовольчої допомоги: цілком припинити харчування за рахунок продовольчої допомоги всіх працездатних колгоспників або одноосібників, навіть якщо вони її потребували; розділити всіх госпіталізованих на хворих і одужуючих, харчування яких значно посилити щоб якомога швидше виписати їх на роботу [11]. Таким чином, допомога голодуючим була позбавлена благодійності, оскільки П. Постишев відокремив “неперспективних” голодуючих, які вже не могли працювати, від тих, кого можна було відправити в поле.

П. Постишев зобов’язав обкоми і райкоми забезпечити зберігання та охорону насіння і вимагав вжити найсуворіших заходів, щоб голодуючі селяни не з’їли насіннєвої позички. Такі факти траплялися на шляху від елеватора до колгоспу, або при зберіганні зерна в колгоспній коморі. До цілодобової збройної охорони колгоспних комор з насінням підключали органи ДПУ, міліцію та мобілізованих з міста комсомольців. З областей в ЦК КП(б)У раз на п’ятиденку повинні були надсилати перевірені відомості про наявність засипаного насіння у кожному районі із зазначенням прізвищ секретарів райпарткомів та голів райвиконкомів, що відставали в процесі засипки зерна, яке замочувалося в гасі або пересипалося мідним купоросом, щоб його не їли голодуючі.

На засіданні бюро Київського обкому партії з участю П. Постишева і В. Балицького, яке відбулося в кінці березня 1933 р., було визнано за доцільне призначити контролерами при сівалках партійний і комсомольський актив, відряджений на посівну компанію з районів і області. За цим

прикладом в усіх областях спеціально призначені владою довірені особи почали перевіряти кількість закладеного в борозну насіння [6, с. 13].

П. Постишев відразу після приїзду висунув гасло “Місто – на допомогу селу!” Всього у посівній і збиральній компаніях брали участь понад 300 тис. жителів міста. Мобілізованим на постійну роботу з 1 квітня встановлювався пайок, який включав 400 г хліба на день (200 г на утримання), 2 кг крупи на місяць (1 кг на утримання), 500 г цукру на місяць (200 г на утримання) [20, с. 26].

Українським військовим округам П. Постишев поставив завдання допомогти селу тягловою силою. Й. Якір відрядив на 15-20 днів 500 кавалеристів з кіньми і запасом фуражу, яких розділили між трьома областями – Дніпропетровською, Одеською і Харківською. Вони направлялися в колгоспи бригадами по 8-10 чоловік на район, де спостерігався найгірший стан з кінським поголів'ям [1].

Розпорядженням політбюро ЦК КП(б)У від 13 березня директори підприємств, за винятком кам'яновугільної промисловості, повинні були звільнити всіх колгоспників-відхідників. Для мобілізації робочої сили в екстремальних умовах вони зобов'язувалися надати колгоспникам змогу позачергово придбати залізничні квитки для повернення додому. Під час уже згаданої поїздки з В. Балицьким по Київській області було виявлено, що в перші дні масової сівби майже половина працездатного населення не виходила на колгоспні роботи, тому П. Постишев дав розпорядження Наркомзему республіки розробити положення про трудову дисципліну, і 8 квітня з'явилася постанова РНК УСРР і ЦК КП(б)У “Про тимчасові правила внутрішнього розпорядку в колгоспах”.

“Тимчасові правила внутрішнього розпорядку в колгоспах” конкретизували ряд положень Примірного статуту сільськогосподарської артілі. У преамбулі постанови підкреслювалося, що “правила складені в розвиток статуту сільськогосподарської артілі”, проте їх зміст не мав нічого спільного з статутом будь-якої добровільної організації. Згідно цих правил, колгоспники закріплювалися за певними бригадами на весь рік, їм заборонявся самовільний перехід з одної бригади до іншої, підвищувалася роль і відповідальність бригадирів, у колгоспах вводилася єдиноначальність. До порушників трудової дисципліни передбачалися міри покарання. “Жодний колгоспник, – проголошувалося в них, – не може використовувати свій робочий час поза колгоспом без дозволу на це в кожному окремому випадку правління колгоспу і бригадира його бригади”. Рядові колгоспники повністю підпорядковувалися бригадирам, якого призначав райземвідділ і без його дозволу не міг усуватися з посади. “Бригадир організовує роботу закріплених за його бригадою колгоспників, – вказувалося в правилах, – і на основі повної єдиноначальності розпоряджається всім їх робочим часом” [9, с. 56].

Після доповіді П. Постишева про хід весняної сівби, 30 квітня 1933 р. політбюро ЦК КП(б) прийняло постанову “Про зміцнення колгоспів”, спрямовану на підвищення трудової активності колгоспників та перетворення виробничих бригад у постійні господарські одиниці, за якою було надано розпорядження організувати табірну роботу у полі так, щоб бригада не виїздила на ніч додому і починала роботу вдосвіта [19, с. 18]. Також в ній йшлося про добір на відповідальні посади в колгоспах (рахівників, бухгалтерів, вагарів та ін.) перевірених і відданих колгоспній справі людей, а також про встановлення примірної оцінки в трудових різних сільськогосподарських робіт, та про встановлення на найважливіші види робіт примірних норм виробітку, оскільки протягом 1933 р. в усіх колгоспах передбачалось ввести сівозміни. Разом з тим, у цій постанові передбачалися заходи щодо зміцнення трудової дисципліни, і, відтепер, правління колгоспу мало право оштрафувати колгоспника в разі його відмови від виконання дорученої йому роботи без поважних причин в розмірі до 5 трудових днів, а при повторному порушенні – виключити з колгоспу [19, с. 19].

П. Постишев використовував будь-яку можливість змусити працювати голодуючих селян в громадському господарстві, він прикладав величезні зусилля, щоб переконати колгоспників в тому, що продрозкладки більше не буде. Часто виступаючи перед ними, він доводив, що обсяг обов'язкових поставок хліба за постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 19 січня 1933 р. вже відомий, держава більше не візьме, і треба старанно працювати, щоб виростити урожай для самих

себе.

Внаслідок поголовного вилучення зерна у селянства і нищення його Голодомором, Україна в 1933 р. у небувало короткий строк повністю виконала по всіх секторах і по всіх видах надходжень річний план хлібоздачі. Державні поставки з урожаю 1933 р. становили 317 млн. пуд., що коштувало багато мільйонів людських жертв. У той час, коли частка колгоспів складала 80,2 %, одноосібників – 8,3 %, радгоспів – 11,5 %. Колгоспи й одноосібники дали державі 281 млн. пуд. при плані 266 [4]. Перевищення не являло собою результат партійних планів, певну кількість хліба держава набула через зустрічну торгівлю дефіцитними промтоварами. Більшою виявилася натуральна плата за послуги МТС у зв'язку з більшим, ніж передбачалося, урожаєм.

Хлібопоставки 1933 р. було виконано до початку листопада. За цей час заготовили хліба на 56 млн. пуд. більше, ніж з урожаю 1932 р., хоча тоді заготівлі продовжувалися до лютого 1933 р. Валовий збір становив 946 млн. пуд. і після виконання “першої заповіді” в господарствах лишилося близько 630 млн. пуд. За річної норми 16 пуд. зерна на людину сільське населення потребувало 350 млн. пуд. зерна. На фураж і насінневий фонд залишилося орієнтовно 280 млн. пуд. зерна [18, с. 10]. Отже, хлібний запас зводився з надзвичайним напруженням, без резервів, і саме тому П. Постишев переконав Й. Сталіна не наполягати на поверненні наданої Україні насінневої та продовольчої позичок негайно, тобто з урожаю 1933 р..

П. Постишев не мав ресурсів, щоб рятувати тих, хто гинув в сільському господарстві у 1933 р., однак він різними методами змушував їх працювати, і за працю годував. В умовах нескінченного потоку смертей, які не може досягнути людська уява, він справився з завданням, яке мав перед собою – відвоювати урожай 1933 р. та вивести сільське господарство із руїни. У контексті з діями його колег по сталінському політбюро – В. Молотова і Л. Кагановича, які вилучили з села весь продовольчий запас хліба і карали “боржників”, тобто переважну більшість селян, натуральними штрафами, які не могли вижити і гинули мільйонами, П. Постишев, байдужий до тих, хто вже був нездатний до праці, допоміг вижити тим, хто міг працювати. Нагородою ж за виживання якраз і стала праця у колгоспі.

Не зважаючи на те, що в результаті використання форсованих і жорстоких методів хлібозаготівлі врожай 1933 р. виявився на 70 % більшим від урожаю попереднього року, селяни продовжували помирати протягом осені та початку 1934 р. від тифу, інфекційних хвороб, шлункових отруєнь, тощо.

Весною 1934 р. в Україні сталася засуха, і РНК УСРР попросив “скидку” хлібозаготівельного плану в обсязі 120 млн. пудів, однак 16 вересня 1934 р. Й. Сталін категорично відмовив: “План хлібозаготівель повинен бути виконаний повністю і беззаперечно” [4].

Доля врожаю 1934 р. вирішувалася у складних метеорологічних умовах, у степових районах України в результаті посухи валовий збір зерна був набагато нижчим, ніж передбачалося. Проте, і в цих непростих умовах Україна одна з перших в СРСР виконала план хлібозаготівлі. З метою збільшення державних хлібних ресурсів важливе значення надавалось хлібозакупівлі в колгоспах після виконання ними зобов'язань перед державою. Так, якщо в 1933 р. у колгоспників та одноосібників було закуплено 3,8 млн. пудів хліба, то в 1934 р. – більше ніж 14 млн. пудів [15]. Таким чином, до кінця 1934 р. кризи колгоспного ладу було подолано, колгоспи поступово почали виходити з кризи, що засвідчили скасування карткової системи розподілу продовольчих товарів і ліквідація політвідділів МТС. Більшість колгоспів крім виробництва зерна, стала розвивати й додаткові галузі сільського господарства – птахівництво, садівництво, бджільництво тощо. Організовувалися тваринницькі ферми. Колгоспникам надавався безпроцентний кредит на придбання худоби.

Переломний момент у виробництві зернових настав у 1935 р., після якого поступово почали збільшуватися валові збори і врожайність, які продовжували зростати і в роки третьої п'ятирічки. В 1935 р. ці показники склали відповідно 176,6 млн. ц і 9,2 ц з га, в 1936 р. – 221,2 млн. ц і 11,8 ц з га, в 1937 р. – 227,7 млн. ц і 11,8 ц. з га [14]. Зростання валових зборів і врожайності зернових забезпечували дострокове виконання колгоспами і радгоспами України своїх зобов'язань щодо хлібоздачі. В 1935 р. республіка здала 462 млн. пудів, у 1936 р., незважаючи на несприятливі метеорологічні умови, – 545 млн. пудів, у 1937 р. – 496 млн. пудів зерна [13]. Скорочення обсягу

хлібозаготівлі у 1937 р. порівняно з попереднім роком пояснювалась більш низьким, ніж планувалось валовим збором зерна, який передбачалось збільшити на 62,7 %, а фактично він зріс лише на 5,5 %. Причина цього полягала в недовиконанні передбаченого планом розширення посівних площ і росту кількості МТС, недостатньому рівні культури землеробства, некваліфікованому керівництві партійними органами колгоспним і радгоспним виробництвом.

У другій половині 1930-х рр. за умов загальної підпорядкованості сільського господарства інтересам промисловості держава змушена була докладати певних зусиль до зміцнення колгоспного ладу передусім як об'єкта нещадної експлуатації селянства на користь індустріальному розвитку країни. Республіканські партійно-радянські органи, виконуючи волю Й. Сталіна, вели наполегливу боротьбу за завершення колективізації сільського господарства.

В Україні процес колективізації практично було завершено у 1937 р., в середині якого в республіці нараховувалось 27347 колгоспів, в яких було об'єднано 3757 тис. селянських господарств, що складало 96,1 % їх наявної кількості та 99,7 % посівних площ [16]. У господарствах налічувалось 7056 тис. працездатних осіб, тобто менше двох на кожний двір. На один колгосп пересічно припадало – 779 га посівної площі, 71,8 голови великої рогатої худоби, 78,0 – свиней, 67,1 – овець та кіз, 98,3 – коней [12].

Не зважаючи на те, що П. Постишев був сталінським соратником та вів наполегливу боротьбу за дострокове виконання України зобов'язань щодо хлібоздачі та завершення колективізації, 13 січня 1937 р. ЦК ВКП(б) ухвалив постанову “Про незадоволене партійне керівництво Київського обкому КП(б)У та недоліки у роботі ЦК КП(б)У”, відповідно до якої почалася кампанія чисток серед київських комуністів. 16 січня 1937 р. на пленумі Київського обкому була розкритикована діяльність П. Постишева, а 31 січня на пленумі ЦК КП(б)У було відзначено велику засміченість “троцькістськими та націоналістичними елементами” Київського та Харківського обкомів КП(б)У, які він очолював. 17 березня 1937 р. П. Постишева було звільнено від обов'язків другого секретаря ЦК КП(б)У, а 22 лютого 1938 р. він був арештований у Москві разом з дружиною. Його звинуватили у приналежності до право-троцькістської організації в Україні, до якої належали С. Косіор, С. Чубар, В. Балицький та ін. 26 лютого 1939 р. П. Постишева розстріляли.

Висновки. Отже, вітчизняні історики називають другу половину 30-х рр. ХХ ст. пост голодоморною, однак, архівні документи свідчать про масові факти голоду і смертності селян в Україні впродовж 1934-1935 рр., які були викликані податковим тиском на колгоспи, непосильною хлібозаготівлею, масовими репресіями, ізоляціоністською політикою партії стосовно селянства та сталінськими особистими вказівками про “беззаперечну” капітуляцію українського уряду стосовно зменшення для УСРР хлібозаготівельного плану. Своєрідного неопену, поблажливої політики та “економічної лібералізації”, про які стверджують деякі російські історики, коментуючи події другої половини 30-х рр. ХХ ст., не було впроваджено. Натомість, упродовж 1936-1939 рр. відбулась нова хвиля розкуркулення, політичних чисток і смертних вироків. Збереглися принципи й методи хлібозаготівлі, хоча обсяги валового збору зменшились, продовжувала діяти стимулююча і фіскально-визиска система оплати праці та нарахування трудоднів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. ГДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 27. – Од. зб. 2. – Арк. 47.
2. ДАРФ. – Ф. 5446. – Оп. 1. – Од. зб. 477. – Арк. 17.
3. ДАРФ. – Ф. 5446. – Оп. 14. – Од. зб. 1003. – Арк. 6.
4. ДАРФ. – Ф. 5446. – Оп. 23. – Од. зб. 32. – Арк. 98, 137.
5. ДАРФ. – Ф. 5446. – Оп. 82. – Од. зб. 30. – Арк. 163.
6. Комсомол Київщини у боротьбі за одержання високих урожаїв. – К.: Знання, 1956. – 31 с.
7. Кульчицький С. В. Керівні органи Центрального Комітету КПРС. Персональний склад на кінець кожного року. – К.: Інститут історії України, 1990. – 89 с.
8. Кульчицький С. В. Сільськогосподарські компанії в Україні під час Голодомору 1933 р. / Матеріали Всеукраїнського симпозиуму з проблем аграрної історії / М. І. Бушин, А. Г. Морозов (уклад.); С. В. Кульчицький та ін. (відп. ред.); НАН України, Інститут історії України. – К., 1997. – Ч. 2. – С. 53-61.

9. Мачульский Ф. На борьбу за социалистическую дисциплину в колхозах // На аграрном фронте. – 1935. – № 2. – С. 56-77.
10. РДАСП. – Ф. 17. – Оп. 2. – Од. зб. 547. – Арк. 16.
11. РДАСП. – Ф. 17. – Оп. 165. – Од. зб. 145. – Арк. 6.
12. ЦДАВО України. – Ф. 318. – Оп. 1. – Од. зб. 348. – Арк. 29.
13. ЦДАВО України. – Ф. 318. – Оп. 1. – Од. зб. 438. – Арк. 345.
14. ЦДАВО України. – Ф. 318. – Оп. 1. – Од. зб. 1502. – Арк. 25.
15. ЦДАВО України. – Ф. 4402. – Оп. 1. – Од. зб. 224. – Арк. 6.
16. ЦДАВО України. – Ф. Р-27. – Оп. 14. – Од. зб. 702. – Арк. 72, 78.
17. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Ч. III. – Од. зб. 6277. – Арк. 114.
18. Чернов М. Задачи и особенности хлебозаготовительной кампании 1933 года // На аграрном фронте. – 1933. – № 4. – С. 3-14.
19. Юдачев С.А. Борьба КПСС за организационно-хозяйственное укрепление колхозов (1933-1934 гг.) – М.: Высшая школа, 1962. – 112 с.
20. Як робітник і селянин завоювали владу і побудували соціалістичне суспільство. – К., Держполітвидав, 1938. – 72 с.

Билан С.А. Роль партийного руководства УССР в процессе ее постголодоморного восстановления

В статье на основе опубликованных ранее работ и собственных исследований предпринята попытка осветить деятельность руководства ЦК КП(б)У, его роль и место в процессе завершения коллективизации сельского хозяйства УССР.

Ключевые слова: сельское хозяйство, тоталитарный режим, партийное руководство.

Bilan S.A. The role of party leadership in the USSR during its reconstruction postholodomornoyi

On the basis of previously published works and their research attempts to highlight the activities of the leadership of the communist party and its role and place in the complete collectivization of agriculture of the USSR.

Keywords: agriculture, totalitarian regime, the party leadership.

Отримно 11.11.2012